

УДК 069.015:027.7:378.4(477.74)+069.12+93:37

ББК 63. 4(4Укр); 79.1 + 63.3 (4Укр)

М 74

Рекомендовано до друку кафедрою мовної підготовки іноземних громадян (протокол №4 від 11.11.2014) та Науково-дослідним центром історичного краєзнавства (протокол №1 від 27.10.2014) Сумського державного університету

М 74 **Мова**, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі : збірка наукових праць Випуск I / [упор. В. Б. Звагельський]. - Суми : Сумський державний університет, 2014. - Вип. I. - 192 с.

Редакційна колегія:

Власенко В.М. - к. і. н., доц.; Волкова О.М. - к. філол. н., доц.; Гедз О.В.; Дегтярьов С.І. - к. і. н., доц.; Завгородній В.А.; Звагельський В.Б. - к. філол. н., с. н. с., доц. (голова); Казанджиєва М.С. - к. п. н., доц.; Леміш Н.О. - к. і. н., доц.; Набок М.М. - к. філол. н.; Нестеренко В.А. - к. і. н., доц.; Садівничий В.О. - к. н. із соц. комунік., доц.; Шевцова А.В. - к. філол. наук., доц.

Упорядник

Звагельський В.Б.

Перший випуск збірки наукових праць “**Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі**” містить статті, розвідки та повідомлення, присвячені різноманітним актуальним питанням гуманітарних дисциплін.

Серед авторів переважно науковці Сумського державного університету, краєзнавці та студентська молодь.

Для науковців, викладачів та вчителів, краєзнавців.

УДК 069.015:027.7:378.4(477.74)+069.12+93:37

ББК 63. 4(4Укр); 79.1 + 63.3 (4Укр)

ЛОЗОВИЦЬКИЙ О. С., ДМИТРЕНКО М.

ЗІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Із проголошенням Декларації про державний суверенітет (1990 р.) і прийняттям Акта проголошення незалежності (1991 р.) Україна здобула й закріпила в Конституції (1996 р.) суверенне право на існування й формування перспектив свого розвитку. Водночас теоретичне осмислення й методологічне спрямування розвитку України як сучасної незалежної демократичної держави стає неможливим поза визначенням сутності, цільового призначення та істотних характеристик формування та реалізації політичного лідерства, ідейно-смысловим наповненням якої виступає широкий спектр предметності, альтернативний характер її розкриття, об'єктивації і практичного втілення. Зазначений процес ускладнюють суперечливі й неоднозначні зміни, що трансформують сформовані статичні норми і причинно-наслідкові зв'язки, змінюючи цю природу на динамічну. Як наслідок, змінюються й традиційні наукові уявлення про взаємозв'язок держави, суспільства та сучасного політичного середовища. Це формує гостру потребу розробки та внесення науково обґрунтованих змін у методологію її дієвої реалізації, критерії оцінки її ефективності, вибір методів, технік і технологій ефективних формуючих впливів.

Автори дослідження ставлять за мету виявити та описати на основі аналізу наукових джерел ключові характеристики політичного лідерства, його змінної сутності, визначальних моментів становлення та розвитку інституту політичного лідерства.

Проблематика політичного лідерства сягає своїм корінням у глибоку давнину. Цією проблемою займалися серед інших і Платон, і Аристотель. У середні віки Н. Макіавеллі вважав, що типовий політичний лідер - правитель, який домагається мети, не вибираючи засобів [1, с. 23]. Ф. Ніцше у праці "Генеалогія моралі" вказував на прагнення людини зайняти пост лідера як на природний інстинкт людини і зазначав, що лідер має право ігнорувати мораль [2, с. 34]. На думку З. Фрейда, народні маси потребують авторитету так, як сім'я потребує авторитетного батька [3, с. 57].

Більш пізні західні дослідники намагаються з'ясувати проблему лідера уже на інших рівнях. Заслугує на увагу концепція особистих якостей, згідно з якою лідер є особистістю з відповідними соціально-психологічними якостями. Звичайно, особисті якості відіграють тут істотну роль. Проте, гіпертрофуючи цей фактор - трактуючи лідера тільки як явище біопсихологічне, поза соціально-економічною зумовленістю ця теорія не може достатньою мірою з'ясувати проблему політичного лідерства. Проголошується також підхід, при якому особистість виступає як функція ситуації. Поведінку лідера, його позиції, придатні в одній ситуації, не можна використати в інших. В рамках цієї теорії цікаві висновки роблять Е. Фромм та Д. Рісмен. Вони вважають, що лідером може виступати безпринципна людина, яка є "функцією ситуації", керівником, що підкоряється обставинам. Е. Фромм називає подібного керівника "людиною ринкової ситуації", що розцінює себе як товар, який необхідно продавати

відповідно до кон'юнктури. Д. Рісмен визначив такого лідера як "людину зовнішньої орієнтації" [4, с. 257]. Але лідер може оволодіти ситуацією, використати або повернути її на свою користь, але ця обставина є слабким місцем зазначеної теорії. Поширена точка зору, що лідером стає людина, котра найбільш успішно здійснює орієнтацію на інших. Тобто той, хто хоче стати лідером, повинен враховувати пануючі звичаї або домінуючий характер, що дасть змогу піднятися без напруження або ризику на керівний пост.

Об'єктивна необхідність лідерства зумовлюється управлінською функцією влади, коли стан взаємовідносин у суспільстві, при якому координація і планування публічної діяльності є прерогативою однієї особи. Р. Такер зазначає, що якщо індивід сам оцінює ситуацію і визначає свої дії, то питання лідерства та його впливу не виникає [5, с. 79]. Необхідність у лідерстві виникає тоді, коли ситуація, до якої волею обставин залучені великі групи людей, потребує оцінки, щоб сама група або будь-хто від її імені розпочав необхідні дії. В невеликих групах лідерство може мати неформальний характер і переходити від однієї особи до іншої залежно від ситуації, а у великих групах виникає потреба в офіційному лідерстві.

Сучасна політологія дає змогу виявити ряд обов'язкових об'єктивних ознак перетворення індивіда в політичного лідера за допомогою соціальних інтересів. Так, для політичного лідера, що обіймає урядову посаду, заняття політикою - це не тільки професія. М. Вебер з цього приводу зазначав, що кар'єра політика передбачає почуття влади, почуття того, що тримаєш у руках нерв, історично важливого процесу. Це почуття здатне підняти професійного політика над рівнем повсякденності. Водночас Б. Рассел писав, що в умовах вільного змагання, коли "влада відкрита для всіх", імовірніше її одержить той, хто більше від усіх цього прагне. Такі люди відрізняються від звичайних винятковим владолюбством. Той, хто не сповнений почуття радості від влади над оточуючими, не може розраховувати на успіх. Справжній лідер, особливо в політиці, завжди володіє винятковою самовпевненістю, яка глибоко укорінилася в його свідомості [6, с. 77].

Щоб стати політичним лідером, людина повинна бути наділена як психологічними, так і соціально-політичними якостями. Маючи на увазі перші, М. Вебер визначав в основному три якості як вирішальні обов'язкові для політика: пристрасть, почуття відповідальності, окомір. Пристрасть у розумінні орієнтації на сутність "справи", пристрасну самовідданість їй. Проте однієї тільки пристрасті недостатньо. Відповідальність за справу, якій служить політик, повинна бути провідною зіркою його діяльності. А для цього потрібен окомір, здатність внутрішньо зібрано і спокійно піддаватися впливові реальностей. Іншими словами, потрібна дистанція стосовно речей і людей. Відсутність дистанції і тільки такої - один із смертних гріхів усякого політика. М. Вебер наголошував, що політика - це повільне буріння твердих пластів суспільства, яке здійснюється водночас пристрасно і з холодним розрахунком [7, с. 261].

Один із аспектів політичного лідерства - проблема сильної особистості, вождя. Культ сильного керівника перейшов у політичну філософію сьогодення. Як докази необхідності сильного керівника наводяться три основні тези: у випадку кризи сучасного суспільства потрібні величезні

зусилля, щоб подолати опір бюрократії; на політичну арену вийшли широкі народні маси, і коли лідер перебуває з ними у прямому контакті, то це звільняє його від втручання політичних інститутів і дає змогу концентрувати владу "з волі народу"; у слаборозвинених країнах неможливо навести лад без сильного керівника.

Якщо йдеться про соціально-політичний аспект, то політичний лідер повинен насамперед мати власну політичну програму і бажання боротися за її здійснення. А для цього потрібно володіти такими особистими рисами, як воля, цілеспрямованість, настирливість. Необхідно бути також популярним, уміти завойовувати маси. Звичайно, лідер повинен мати час і можливість довести своє лідерство. Нарешті, істинність лідера виявляється і в тому, що навіть втративши свої офіційні політичні посади, він залишається самим собою.

Щодо типів політичного лідерства, то М. Вебер вивів їх із типів влади. Насамперед, це лідерство, властиве традиційному правлінню. Воно передбачає віру підлеглих у те, що влада законна, оскільки вона існувала завжди і пов'язана з традиційними нормами, на які лідер посилається, організовує свою діяльність. Правитель, котрий зневажає традиції, може втратити і свою владу. Далі - харизматичний тип влади, відповідно харизматичний правитель. Це той, при якому влада над іншими ґрунтується на вірі, що правитель має особливі магічні здібності. Люди вірять, що він покликаний виконувати якусь наперед визначену місію. Це зумовлює послух підлеглих. І тут влада впливає із особистих якостей правителя, а не із безособового права. Підлеглі вірять, що харизматичний лідер принесе бажане, нове. Саме такими правителями М. Вебер вважав керівників революцій, досвідчених далекоглядних політичних діячів, релігійних лідерів [7, с. 59]. Нарешті, легальне правління означає вибір політичного лідера через демократичні процедури і надання йому повноважень, за зловживання яких він несе відповідальність перед виборцями. Г. Лассуелл намагається пояснити типи лідерів, виходячи із особливостей їхньої політики. З цих позицій він виділяє лідерів-адміністраторів, агітаторів, теоретиків.

На думку Г. Лассуелла, вождями-агітаторами керує почуття провини, вони шукають полегшення через такі механізми, як викривання інших. Лідери-ідеологи - це індивідууми, котрі пережили втрату багатьох ідей. Лідери-теоретики схильні до теоретизування, вміють поборювати тривогу, перетворюючи її у слова, заяви і маніпулюючи ними [8, с. 45].

Більшість сучасних політологів виходить із дихотомічного трактування лідерства. В. Хагеман виділяє "консервативний" та "революційний" типи лідерів. Перший у своїй діяльності спирається на традиційні установки та норми, другий - основні свої дії спрямовує на поновлення останніх, тому мусить мати особливі риси характеру [9, с. 87]. Р. Такер поділяє лідерів за мірою їхнього впливу на суспільство на "реальних" та менеджерів. Перші - це лідери-герої, другі - ті, котрі майже не впливають на хід подій. Дві категорії лідерів - перетворювачів та дільців виділяє Дж. Бернс. Лідери-перетворювачі діють в ім'я реалізації своїх глобальних поглядів, лідери-дільці, навпаки, чинять "тут і негайно", концентруючи свою увагу на деталях, незважаючи на те, яким повинно стати суспільство в остаточному підсумку. Дж. Бернс також пов'язує ці типи лідерів з наявною ситуацією і середовищем, де відбувається їхня діяльність. Він взагалі

протиставляє революційне лідерство в межах суспільства як перетворююче партійному лідерству як діловому [10, с. 172].

Цікаву типологію політичного лідерства запропонував Е. Вятр. Вона ґрунтується на психологічних рисах й типах поведінки політичних лідерів: виходячи зі ставлення до ідеології власного руху виділяють "чисті" типи лідера-ідеолога та лідера-прагматика; за ставленням до власних прихильників існують лідер-харизматик та лідер-представник - перший формує, другий виражає волю тих, хто за ним стоїть; за ставленням до супротивників лідери бувають угодовцями, що прагнуть до пом'якшення конфлікту і пошуку компромісних рішень, а також фанатики, котрі намагаються навмисне загострити конфлікт та знищити противника будь-що; за способом оцінки дійсності виділяють "чисті" типи відкритого лідера та лідера-догматика [11, с. 74].

Е. Вятр слушно вважає, що ці чотири дихотомії "чистих" типів лідерів таємно не пов'язані, тобто окремі типи виявляються в різних комбінаціях. Загалом вивчення політичного лідерства, в тому числі його типів, вимагає конкретно-історичного підходу. Суспільний устрій, політичний режим та інші фактори зумовлюють тип політичного лідера. Так, у XIX столітті, коли політична активність народних мас була низька, лідер враховував тільки політично активні групи і боровся в парламенті за своє місце і кар'єру. Такого лідера характеризували такі особисті якості і типові ознаки, як: гуманітарна освіта, середня політична орієнтованість, вміння налагоджувати контакти, чудові ораторські здібності тощо.

У перші десятиріччя XX ст. традиційного політика-парламентаря почав витісняти політичний лідер "нового типу". Це, передусім, лідер-демагог, який виник з приходом до влади в Європі фашизму і аналогічних політичних систем. Він апелював до широкої, здебільшого неорганізованої маси, спекуючи на її інстинктах, передсудах, традиційному консерватизмі, політичній недосвідченості. В ужиток були введені примітивні заклики, розраховані на створення атмосфери масового психозу. Такі лідери оголосили себе керівниками народу, зверталися безпосередньо до народу, говорили про істотні для нього проблеми, обіцяли боронити інтереси народу. Їх характеризувало низьке соціальне походження, що давало змогу розуміти психологію народних мас і вміло використовувати це. Їх політичній діяльності властивий особливий стиль. Манера промов відзначалася широким використанням просторічних зворотів, грубих примітивних висловлювань, що призначалося для народних мас, які не звикли самостійно мислити. Маючи на увазі таких лідерів, Р. Міхельс зазначав, що вони йдуть услід волі мас вдаючись до демагогії. Демагоги розсипають лестощі масовій волі. Замість того, щоб піднімати маси, вони опускаються до їх найнижчого рівня для того, щоб під неправдивим прикриттям одягти на них своє ярмо і панувати від їх імені [12, с. 57]. Серед лідерів "нового типу" з'явилися політичні бюрократи, фахівці по створенню політичних організацій і керівництву ними, які володіли методами масової комунікації. Але в цей час на ґрунті представницької демократії народилися лідери, характерними рисами яких були висока загальна і політична культура, професіоналізм, особиста порядність і мужність. Таким діячам властиве масштабне політичне мислення, вони дійсно виражали загальнонаціональні інтереси і забезпечували вихід своїх народів з

екстремальних умов.

Після другої світової війни формується тип лідерів, яким властиве вміння володіти масами. У передвиборчій кампанії вони орієнтуються на масові аудиторії. В найскладніші моменти ведуть гру на публіку. Вміють дохідливо роз'яснити масам складні проблеми економіки і політики. Допускаються й інші критерії класифікації політичних лідерів. Зокрема, можлива і необхідна типологія за рівнем лідерства: загальнонаціональні політичні лідери, лідери регіональних, локальних спільностей різного масштабу. Можливий підхід до лідерства на рівні різних політичних інститутів - "перших осіб" тих чи інших партій, суспільно-політичних організацій та рухів. Ж. Блондель запропонував два виміри політики лідерів на підставі того, чи прагнуть вони змінити або зберегти існуюче становище і які масштаби проблем, котрі їм доводиться розв'язувати. Взаємозалежність цих двох вимірів дає змогу виявити типи впливу лідерів на суспільство [13, с. 71].

Великого значення набуває типологія лідерів залежно від характеру політичного устрою. Йдеться про лідерів демократичних режимів і різних підвидів авторитарних - від олігархічних до воєнних, тоталітарних, диктаторських. Політичний досвід розрізняє лідерів за методами здійснення влади як демократів і диктаторів. Останній тип лідерства властивий авторитарним режимам. Як зазначав Р. Міхельс, диктаторство вождів впливає не тільки з ганебної жадоби панування і дикого свавілля, а й дуже часто зі щирої впевненості в значимості власного "я" для суспільства. Панування бонапартистського лідера, тобто вибраного народом, може ґрунтуватися на ілюзії мас, що саме вони вручили йому мандат на панування. Такий лідер виступає як творіння самого народу. Найбільш повним його втіленням є лідер тоталітарного режиму. Що він собою становить, можна побачити на прикладі Й. Сталіна [14, с. 271].

Таким чином, можна стверджувати, що ту чи іншу політичну систему правляча еліта обирає, враховуючи такі чинники, як розстановка політичних сил, традиції формування органів влади, форми їх реалізації, політико-психологічна культура суспільства. Істотні відмінності в інституті політичного лідерства зумовлені певним станом суспільства, що переживає революцію, перехід від одного ладу до іншого, період спокійного, відносно стабільного розвитку. Так, істотною особливістю політичного лідерства в сучасному світі є саме його харизматизація. Це специфічна захисна реакція суспільства на процеси розкладу і оновлення економічних і соціально-політичних структур, які супроводжуються відособленням, замиканням у собі значних груп населення, взагалі посиленням суспільної "атомізації". Харизма, вважає М. Вебер, виявляється тоді, коли люди відчувають глибоку тривогу, зумовлену матеріальними чи духовними причинами або поєднанням тих і інших. Саме тоді з'являється лідер, який завдяки своїй здатності оцінити ситуацію може врятувати людей від лиха, і люди бачать у ньому рятівника [7, с. 114].

Істотне значення має поділ лідерів на реформаторів і революціонерів. Це насамперед відмінності в питаннях тактики. Для реформаторів типовим є прагнення до мирної тактики поступових змін, в основному шляхом переконання. Революціонери дотримуються екстремістської тактики, що включає

насильство. Хоча для досягнення окремих цілей революціонери за певних умов беруть на озброєння тактичні прийоми реформаторів. В свою чергу реформатори стикаються з тим, що їх ненасильницька конфронтація викликає тактику насильства з боку прихильників існуючих порядків. Різниця між лідерами-реформаторами і лідерами-революціонерами більшою мірою виявляється в розумінні й оцінці ситуації. Як зазначає Р. Такер, реформатор відстоює базовий міф політичного суспільства, його ідеальну модель культури. Відхилення практики в деяких сферах життя від моделі - це ситуація, яку можна і потрібно виправити. Революціонер, визначаючи колективну ситуацію, вважає, що вона ганебна, виправити її неможливо. Єдиний вихід - фундаментальна перебудова суспільства. Завдяки авторитету і особистому впливу політичний лідер відіграє визначальну роль у здійсненні влади над організацією, до якої належить і яку очолює. Функціонально він покликаний формулювати політичний курс, стратегію і тактику. Його діяльність здійснюється на трьох взаємопов'язаних рівнях: перший - здійснення функції оцінки, другий - вироблення лінії поведінки, третій - виконання мобілізуючих функцій.

Список літератури

1. Макиавелли Н. Сочинения: "Государь" и др. соч. // под ред. Л. Дживилегава; Предисл. Л. Каменев. - М., 1934. - Т. 1-2.
2. Ницше Ф. Сочинения: В 2 т. / Ф. Ницше. - М., 1990. - Т. 1-2.
3. Фрейд З. Будущее одной иллюзии // Сумерки богов / З. Фрейд. - М., 1990. - 216 с.
4. Фромм Э. Иметь или быть: // пер. с англ. Н. И. Войсунской, И. И. Каменкович; общ. ред. и вступ. В. И. Добренькова. - М., 1986. - 360 с.
5. Tucker R. Political culture and leadership in Soviet Russia from Lenin to Gorbachev / R. Tucker. - Brighton, 1987. - 282 p.
6. Ашин Г. К. Современные теории элиты: Крит. очерк / Г. К. Ашин. М., 1985. - 164 с.
7. Вебер М. Избранные произведения // пер. с нем. / [сост., общ. ред. и послесловие Ю. П. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено; коммент. А. Ф. Филиппова]. - М., 1990. - 464 с.
8. Lasswell U. D. The structure and function of political system / U. D. Lasswell. - N. Y., Harper., 1960. - 472 p.
9. Albrecht R. Hegel und die Demokratie / R. Albrecht. - Bonn, 1978. - 614 p.
10. Burns J. Leadership / J. Burns. - N. Y., 1978. - 624 p.
11. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. - М., 1979. - 244 с.
12. Macpherson C. The late and times of liberal democracy / C. Macpherson. - Cambridge, 1985. - 274 p.
13. Blondel J. World leaders / J. Blondel. - London, 1980. - 472 p.
14. Sartori G. La politica: Logica e modo in scienze social / G. Sartori. - Milano, 1979. - 232 p.

МИЛОВАНОВА В. В.

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В КУРСЕ "ЛИТЕРАТУРА"

Процесс изучения русского языка иностранными студентами предполагает использование разнообразных методов, приемов, подходов. Очевидным является систематичное освоение правил орфографии, пунктуации, основанное на понимании основного - морфологического - принципа этого языка, что делает его сложным и трудным для изучения. Значительную роль здесь играет обогащение словарного запаса, которое имеет место на занятиях по